

Výklad pojmu *isotopie*

Je to na jednu celou samostatnou hodinu.
Konkrétní příklad interpretace textu: U tří lilií
(další hodinu). + něco dalšího pro jistotu
přidat; nejspíš to nevyjde na celou hodinu.

Narativní přístup k interpretaci textu

- Nachází v textu kategorie jako:
 - čas;
 - prostor;
 - vypravěč;
 - postavy;
- Zástupci tohoto přístupu:
 - Umberto Eco;
 - Lubomír Doležel;
 - Bohumil Fořt ad.

Narativní vs. topický přístup k textu

- Eco, Doležel... vs. Rastier, Hoskovec...
- kategorie jako postava, vypravěč, prostor a čas...
- vs.
- kategorie jako znak, morfém, sémém...

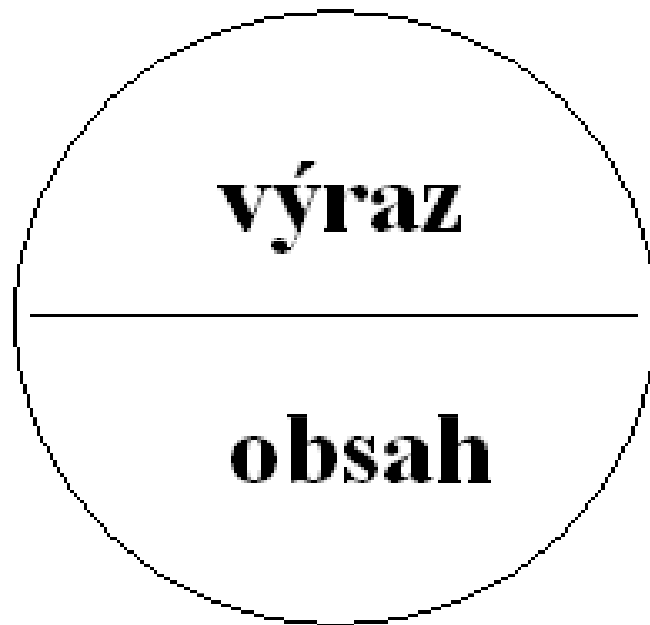
Topickým přístupem: IS

- IS = interpretační sémantika;
- Francois Rastier: Sens et textualité. / Meaning and Textuality.
- dvě základní teze:
 1. text nemůže být redukován na soubor vět;
 2. text nepředstavuje pouze empirický, ale zároveň jediný předmět studia lingvistiky;
- coby východisko pro lingvistický rozbor literárních textů je bod 2 tvrzením zásadním (nikoli triviálním, jak se na první pohled zdá);

IS

- Interpretační sémantika je:
- sémantika postavená na interpretaci znaků.
- Bere v potaz elementární jazykové znaky.
- Znak je zde pojat binárně a zkoumán diferenčně.
- Co to znamená?

Znak – jednotá výrazu a obsahu

Diferenční přístup

- zkoumá znak ve srovnání s jiným znakem;
- neopouští řeč → zůstává ve světě jazyka;

Uchopení znaku

- Znak můžeme uchopit jen vůči jinému znaku.
- Totožnost obsahu je dána tím, co dovoluje rozdíl k jiným obsahům.
- A stejně tak totožnost výrazu je dána tím, co dovoluje rozdíl k jiným výrazům.
- **Například?**
- Totožnost obsahu je dána tím, co dovoluje rozdíl k jiným obsahům (srov. \subset v různých znak. soustavách).
- Totožnost výrazu je dána tím, co dovoluje rozdíl k jiným výrazům (srov. \subset v různých znak. soustavách).

Znak lze zkoumat ve dvojím prostředí

- **V jakém?**
- Uvnitř abstraktního systému jazyka nebo uvnitř konkrétních textů.
- **Konkrétnost textu je založena jak?**
- situačním a žánrovým ukotvením.

Způsob práce

- Různé prostředí zkoumání znaku
- → rozdíl ve způsobu práce.

V abstraktním systému

- nástroj *komutace*[1].
- Všechny znaky, které se mohou vyskytnout, mohou být srovnávány s jakýmikoli jinými znaky.
- Výsledek většiny takových srovnání? Tato cesta nikam nevede.
- Proto ji nyní pomineme...

[1] Pojmenováním termínu se vědomě odkazuje na práci Louise Hjelmsleva *O základech teorie jazyka* (Hjelmslev 1972).

V konkrétním textu

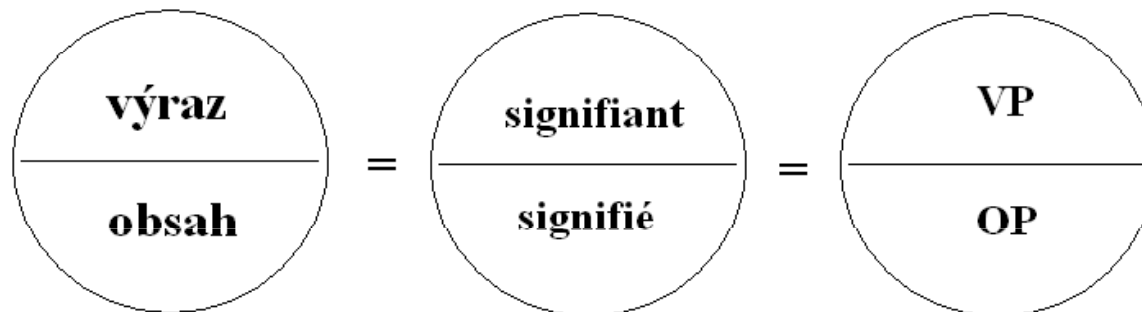
- užitečný nástroj *selekce*.
- Znaký jsou zkoušeny v konkrétním textu.
- (Nejedná se o selekci ve smyslu „vyhazování“ znaků z textu).
- Jedná se o selekci rysů obsahového plánu, jež se skutečně uplatňují.
- Pro jeden znak je celý text kontextem, ovšem nikoli všechno z daného textu je kontextem.
- V tom právě spočívá selekce: podle určitých sdílených postupů k sobě spojím, anebo nespojím nějaké dva znaky; budu se dívat na určitý znak v kontextu určitého znaku, anebo jiného znaku.
- Příklad: (viz nx pg);

Příklad

- Nashle...[nasxle] v kontextu loučení = pozdrav.
- vs.
- Manželský pár u kadeřníka, kadeřnice se ptá ženy: Přejete si i vyfénovat?
- Nikoli, já to mám ráda necháný takhle navlhle...
- A jak to máte rád vy, pane? zeptá se kolegyně...
- A pán se na ni podívá a... řekne... Naschle...

Minimální znak

- morfém;
- deSaussurovské signifiant lze přiřadit k výrazovému plánu (VP) a signifié k plánu obsahovému (OP).

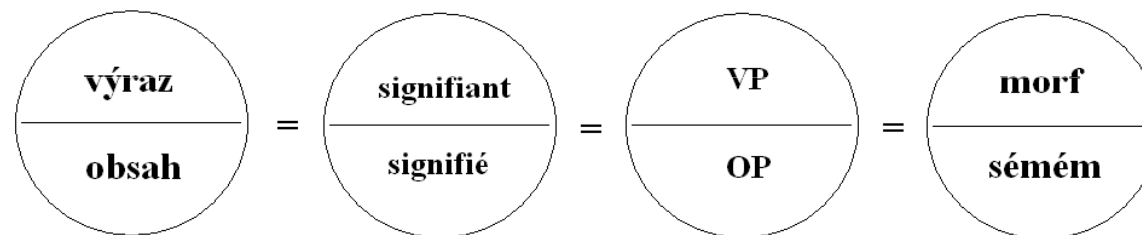

- Minimálnost tohoto znaku spočívá v minimálnosti spojení, jak ve výrazu, tak obsahu.
- Jinými slovy: minimálnost morfému zajišťuje fakt, že po redukci VP nelze uplatnit původní podobu OP[1], přiřazení jiného OP je jen věcí „náhody“.

● [1] A také *vice versa*: OP zmenším např. tak, že odstraním všechna gramatická sémata, přičemž zbytek je náhodou OP jiného znaku, nacházím jeho protějšek ve VP, tudíž je to taky znak; např. v češtině *jeden – jen* (týž kořen před cca 1000 lety). V lit. *vienas – vien* = jeden – jen, jenom (příslowce, resp. rematizátor), *visas – vis* = celý – „cele“, tedy „vůbec“, *dešimtis – dešimt* = desítka – deset. Týká se to maximálně pěti litevských kořenů. (Hoskovec III/8.1)

Morf vs. sémém

- **VP** morfému je **morf**; skládá se z fonémů a prosodémů, resp. fonémat a prosodémat.
- **OP** morfému je **sémém**; jednotkami sémému jsou sémata (viz obr. níže).
- **Morf je konstantní záležitost,**
- **oproti tomu sémém je proměnlivý.**

Sémém

- Sémémy ovšem nejsou soubory sémat[2], ale podsoubory sémat popsané uvnitř souboru definic.
 - Toť dosti záludná definice... pro konkr. příklad viz další stránku.
- Podle toho vůči čemu sémém porovnávám, podle toho vždy uchopím určitý okruh rysů.
- Morfém se zde popisuje *diferenčně*; jeden morfém se tedy porovnává s jiným(-i), přičemž dochází k porovnávání obou plánů současně (viz již výše).
- [2] My rozkládáme sémém na sémata, ale rozbor není jednoznačný. Je to konstrukt vzniklý z porovnávání.

Sémémy nejsou soubory sémat, ale podsoubory sémat popsané uvnitř souboru definic.

- Vysvětlení této definice na příkladu je poněkud složitější.
- Nejdříve si ukážeme proměnu ve VP (morfu).
- Poté teprve v OP (sémému).

Proměnlivost ve VP (morfu)

- Např. koncovky:
 - Adam-∅
 - Adam-a
 - Adam-ovi
 - Adam-em
 - Adam-ův...
- Toť lexikální jednotka (LJ) v systému.
- Nahodile různé projevy téhož morfému.

Lemma

- Při zaměření na abstraktní LJ-u (nezajímá mě v tuto chvíli zapojení ve větě, ale abstr. systém) se jedná o stále jeden morfém (jakkoliv se proměňují morfy).
- Vybereme tedy jednu reprezentativní podobu (tzv. slovníkové *lemma*): nom.sg., resp. infinitiv, příp. 1.os.sg.
- Taková je konvence – dohoda v lingvistické i široké veřejnosti.

Proměnlivost v OP (sémému)

- Sémém v abstr. systému je proměnlivý.
- Odhlížím přitom od vztahů ve větě (pohybují se v abstr. systému, ne v konkr. textu), a ignoruju také gramatický obsah.
- Odhlížím od toho cíleně – z praktických důvodů, ale zároveň si musím být vědom toho, že tak činím; dát si pozor na ten optický klam, který vědomě vytvářím.

K zamotané definici...

- Znak neexistuje sám o sobě, ale oproti jiným znakům.
- To sousedství vypadá vždy radikálně jinak.
- Adam vs. Tomáš, Vaidas, Ondřej, Igor...
- *Generické séma* těchto morfémů (tedy *taxém*): Ústav obecné jazykovědy a baltistiky (UJB).
- *Specifické séma* – každý z vyučujících má své specifikum: Adam a Ondřej neumějí litevsky. Adam neumí ani sanskrtsky. Atd.

Zároveň...

- Adam – první člověk;
 - ba člověk vůbec;
 - Koukal jsem se na Adama, jak se koupal na Adama.
 - toť různá více méně aferentní sémata... (záleží na kontextu, máme-li k dispozici konkr. text; v abstr. systému by to však – dle definice (viz níže) – mělo být séma inherentní, tedy přítomné v celém dialektu; je tomu ovšem tak? = Úkol k přemýšlení...).
- Tomáš – nevěřící Tomáš; musí si sáhnout.
- Otázka zní: patří tato sémata k vyučujícím z ÚJB?
- Inu, jak kdy...
- Dle toho jak jsme v čem definováni.
- /nevěřičnost/, /pochybovačnost/ – vázáno na lexém (LJ) Tomáš, ale není to vždy vidět (ne u ÚJB).

Zpět k motanici...

- Adam jako první člověk do toho sémému patří...
- Sémémy nejsou soubory sémát, ale podsoubory sémát popsané uvnitř souboru definic.
- Znak lze vidět jen v nějakém vymezení.
- Znak jen tak – nic není.

- Adam a Eva;

- první lidé, první hřích, nahota...
- sexualita...
- ale! podstata toho prvního hřichu je jiná, nahota je zde nesexuální...
- až čas způsobuje proměnu postojů a představ, které jsou za aferentními sématy.

Séma

- Séma je jednotka obsahové stránky morfému, tedy jednotka sémému[2], resp. distinktivní rys sémému[3].
- Do takovýchto rysů lze rozložit OP.
- (Příklady viz níže...)
- Sémata rozlišujeme inherentní vs. aferentní, generické vs. specifické
- [2] Není to však nezměnitelně hotový soubor sémat. Viz níže sémata inherentní a aferentní, resp. generická nebo specifická.
- [3] Zde se nabízí otázka, zda existuje nedistinktivní rys, složka, která neliší sémémy... Odpověď zní: ano. V případě, že neexistuje sémém, který se od daného sémému liší jen tím rysem. Resp. v daném jazyce nenajdeme dva morfémy, které se liší jen tímto rysem, např. „znečištění velkoměst“ vs. „mír“ (*holub* vs. *holubice*). (*Mansarda* je nositelem nedistinktivního rysu „malá“.) Přítomné nedistinktivní rysy mohou vytvářet systémy (např. *sňatek* vs. *svatba*).

Oblast zkoumání

- Oblast zkoumání se tímto rozděluje na tři základní úrovně:
 1. *Dialekt* – ve vědomém rozporu s českou terminologickou tradicí – stojí nad ostatními úrovněmi. Jde o soubor útvarů, jehož systémovým úkolem v případě češtiny je například i to, abychom dobře kombinovali spisovné a obecněčeské prostředky.
 2. *Sociolekt* je soubor jazykových útvarů jedné society, ať už je vymezena jakkoli[1].
 3. *Idiolekt* je jazyk jednoho díla (spíše než jednoho člověka[2]).
- [1] Česká tradice se zajímá o povahu komunit, ale stejně tak může zkoumat povahu souboru textů.
- [2] Mluvčí jazyka disponuje více idiolekty.

Inherentní vs. aferentní

- ((Pluralita jazykových systémů;
- motivací snaha uchopit sémém v jeho proměnlivosti, resp. uchopit proměnlivost sémému.))
- [1]. Séma *inherentní* je přítomno ve všech systémech, resp. v systému nejširěji uchopitelném – v dialektu.
- *Aferentní* je přítomno jen v některých systémech a podsystémech: idiolektech a sociolektech.
- Úkolem selekce v OP je zjišťovat, které z oněch aferentních sémat skutečně je a které není přítomno v konkrétním textu. (Jazyk je postaven na kulturně-sociálních normách, jež zahrnují rozdělení na dialekty, sociolekty a idiolekty, tato problematika tedy zcela správně patří do jazykovědy.)
- [1] Inherentní = v tom, uvnitř vězící, vlastní. V terminologii PLKu se označuje jako *centrální*. Oproti tomu aferentní = přídatný a v terminologii PLKu se používá pojem *periferní*.

Generické vs. specifické

- Snahou zavést podsystemy, ve kterých komutační srovnání má nějakou hodnotu nebo vůbec něco dává. Tato dvojice slouží za nástroj kategorizace sémát.
- Sémata se zde dělí na *generická* a *specifická*.
- Příkladem generického sématu může být rys /náboženství/ u morfémů *svatba* a *pohřeb*.
- Přítomnost či nepřítomnost tohoto generického sématu dokáže u těchto morfémů vybudit aferentní rys /církevní/ či /občanský/.
- S ohledem na generická sémata lze řešit mimo jiné např. homonymii – *pánev* a *lopatka*: /anatomie/ vs. /domácnost/; *chléb* a *víno*: /náboženství/ vs. /stravování/.
- Z toho lze usoudit, že:
- **Generické séma** označuje nějakou *třídu* (séma rodové).
 - Např. naše třída – náš proseminář čtení a psaní, toť generické séma pro všechny účastníky tohoto semináře.
- **Specifické séma** oproti tomu označuje *jednotku* ve třídě (séma druhové).
 - Např. séma /vyučující/ u morfému Adam Kovář – odlišuje jej od všech ostatních morfémů, od slečny Blažkové, pana Vody a všech ostatních.
- Specifičnost se mění podle třídy, třída však není danost, ale taky se mění. Podle zařazení třídy jsou vnímány jednotky: nůž ve třídě *příbor* (vedle vidličky, lžice ad.) vs. *nástroj* (vedle nůžek, šroubováku ad.).
- Třidu generických sémát sémému lze pojmenovat *klasém*.
- Specifická sémata sémému lze shrnout pod termín *sémantém*.

Aktualizace vs. deaktualizace

- Tento aparát něco aktualizuje a něco deaktualizuje. Pracujeme s morfémem, sémata jsou inherentní a aferentní a odtud vychází tato škála intensity.

- **text**

	aktualizace	deaktualizace
jazyk <i>inherence</i>	1	3
<i>aference</i>	2	4

Intensita

- Na straně inherence a aference je škála síly (intensity) působení konkrétních sémat v konkrétním textu.
- Aktualizované séma inherentní má nejsilnější intenzitu (1).
- Nicméně v konkrétním textu může inherentní séma zaniknout, např. lexikální jednotka *zrak* má v abstraktním systému jazyka/dialektu inherentní séma /vidění/, ale v textu se může objevit syntagma *slepý zrak*, jež ono inherentní séma /vidění/ popírá – to by ukazovalo na (3). Ovšem tímto naprostým popřením se naopak inherentní séma zdůrazňuje, tím víc zviditelňuje, tedy aktualizuje (1).
- Na intenzitu (3) se zaměříme na další straně.
- Cokoliv může být deaktualizováno, a to i popřením. Inherentní séma může být textově aktualizováno. Aference je v povědomí, v kompetenci mluvčího jazyka. Mluvčí jazyka ví, že se určitý aferentní rys vyskytuje v určitých kontextech. Nejslabší intenzita se objevuje u deaktualizované aference, totiž tam, kde aferentní séma není textově aktualizováno[1].
- [1] Bylo by nešikovné tvrdit u aferentního sématu, že *je deaktualizováno*.

Intensita (3) – Deaktualizace inherentního sématu

- Zaměřím pozornost jinam do té míry, že si čtenář textu zprvu nevšimne, že má séma dané inherentní rysy.
- Např. V+W: píseň *Zlatá střední cesta* (z divadelní hry *Osel a stín*).
- Postavy:
 - děd, vnuk (hoch), strýček, teta – rysy HUM+ (= lidské);
 - osel, osel, vůl, kráva – rysy HUM-, ANIM+ (= nelidské, zvířecí, životnost lexikální, nikoliv gramatická – zkratka: je to živé...)
 - přenášení HUM+ na osla, vola a krávu;
 - spásání trávy HUM-
 - rozmluva s předky HUM+
 - tedy: proměna inherentních sémat HUM a ANIM (plus mínus);
 - ve zvířectvu není: *svině* ani *bejk* – ti totiž nenesou séma /hloupost/;
 - chytrému napověz...: tedy pro jistotu explicité – všechna ostatní zvířata v textu zmíněná (resp. tyto morfémy) jsou nositeli sématu /hloupost/;
 - toť jejich generické séma;

Vztahy mezi sématy

- Mezi sématy lze rozlišovat několik druhů vztahů:
- aglomerace, selekce, komutace, isotopie a alotopie.
- Aglomerace je shromažďování sémat (ani ne ve smyslu aditivity, ale právě spíše aglomerace). Selekcí a komutací (viz výše).

Isotopie

- Klíčovým pojmem pro tuto práci je isotopie[1].
- *Isotopie* je účinek opakovaného syntagmatické výskytu téhož sématu, resp. *účinek souvýskytu určitého sématu v různých sémémech*. V posloupnosti morfémů vyhledávám totožnost sématu (záměr v textu). Vztah ekvivalence mezi sémémy zakládá právě ono opakující se séma. Isotopie má ambici postihnout celý text, přičemž je pro ni lhostejno, zda je séma inherentní či aferentní nebo generické či specifické.
- Rastier definuje sémantickou isotopii jako *effect of a syntagmatic recurrence of one and the same seme. Relations of identity between occurrences of the isotopizing seme bring about relations of equivalence between sememes that include them* (Rastier 1997: 264). Přičemž *isotopizing [is] said of a seme whose recurrence creates an isotopy* (Rastier 1997: 263).
- Např. pleonasmy *kotěcí kotě, jarní jaro, kulatý kruh*. Všechna sémata, která jsme zde schopni vidět, jsou totožná. Univerzálnost sémát tedy nikam nevede. Když je shoda sémémů příliš velká, nastává problém. Je poté zapotřebí nejen výskytu téhož sématu, ale také sématu rozdílného (vnitřní alotopičnost – termín viz níže). Proto je potřeba najít kontext, ve kterém by se to dalo použít syntagma *kulatý kruh*. To se nabízí např. při rýsování ve škole (kulatý kruh lze odlišovat od kruhu narýsovaného nezdařile). Za příklad minimální isotopie je možné uvést syntagma (spojení substantiva a adjektiva) *hravé kotě*. Dokonalá isotopie je tautologie[2], např. *Žena je žena*.
- [1] Slovo *isotopie* zavedl do lingvistiky Greimas (1966), a to vědomě s motivací chemicko-fyzikální. Jde o atomy, které mají rozdílnou *atomovou hmotnost*, ale stejné *atomové číslo*. Vykazují tudíž rozdílné *fyzikální vlastnosti* (hmotnost), ale stejné *vlastnosti chemické*. Pro lingvistiku z toho vyplývá, že v případě isotopie mluvíme o tomtéž, ale různými výrazovými prostředky.
- [2] Z pohledu sémantiky motivované logikou se jedná o tautologii. Séma /ženskost/ + séma /ženskost/, tot' specifická sémata uvnitř generického sématu /pohlaví/.

Alotopie

- *Alotopii* Rastier definuje jako *contextual relation of exclusive disjunction between two sememes (or two groups of sememes) that include incompatible semes* (Rastier 1997: 261). Jinými slovy, alotopie je různomístnost; vztah výlučnosti mezi sémémy, které obsahují nekompatibilní sémata (např. *Ten chlap je baba.*). Alotopie je důležitá, ba nutná proto, aby byla vidět totožnost jiných sémémů. U alotopií se můžeme setkat i s jistými potížemi, a sice např. *vdaná stará panna* – skrze gramatické syntagma je to sice struktura vytvořitelná, otázka však zůstává: co znamená? Lexikální jednotka *vdaná* je nositelkou sématu /manželství/, lexikální jednotka [3] *stará panna* je nositelkou sématu /ne-manželství/. V tomto okamžiku je nutno nalézt možnou interpretaci, např. na stará kolena se vdala, popř. změnila své společenské postavení, nezměnila svou povahu, své vzorce chování.
- [3] Jedná se o jeden sémém. Má sice komplexní vnitřní strukturu, ale funguje jako jednotka.

Závěr

- Seznámili jsme se s pojmy jako je:
- morfém;
- morf;
- sémém;
- séma;
- isotopie.
- To jsou ty hlavní pojmy, ve kterých je nutno se zorientovat.
- Tyto pojmy jsou součástí aparátu, který dokáže vyložit (v rukou zkušeného čtenáře), o čem text je.